

УДК 630*26:630*913

Г. Б. ГЛАДУН¹, Л. В. ДЕМ'ЯНЕНКО² *
ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ АГРОЛІСОЛАНДШАФТІВ
ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ ЧАСТИНИ УКРАЇНИ

1. *Український науково-дослідний інститут лісового господарства і агролісомеліорації ім. Г. М. Висоцького*
2. *ДП "Новгород-Сіверська лісова науково-дослідна станція" УкрНДЛГА*

Проаналізовані сучасний стан і господарське використання земельної частини лісового фонду поліської та лісостепової частин Чернігівської та Сумської областей і використання земель лісомеліоративного фонду. Проведено аналіз лісокультурної справи в Новгород-Сіверському Поліссі протягом останніх 10-ти років. Запропоновані шляхи удосконалення лісомеліоративних насаджень регіону досліджень.

Ключові слова: лісомеліоративні насадження, ерозія ґрунтового покриву, консервація малопродуктивних і деградованих земель

Вважається, що північно-східна частина країни характеризується порівняно сприятливими екологічними показниками, за винятком хіба що радіоактивного забруднення [4, 5]. Проте, це зовсім не так. Зміна історично сформованого співвідношення земельних угідь різних категорій, а також концентрація сільськогосподарських площ сприяли підсиленню шкідливої дії кліматичних чинників. Останнім часом значної шкоди завдають посушливі явища та суховії, частішими стали пізні весняні та ранні осінні приморозки, значного розвитку в регіоні набули водна ерозія ґрунтів і дефляція.

Відомо, що найбільшу роль у стані гідротермічного режиму території аграрного призначення відіграє динаміка переміщення повітряних мас. Посилення швидкості вітру до 25 м/с відбувається один раз на два роки в усіх областях Полісся. З вірогідністю 41 – 50 % у регіоні досліджень щороку швидкість вітру перевищує 25 м/с, причому частота цього явища протягом перших трьох місяців року досягає 23 %. Максимальна зареєстрована швидкість вітру сягає 40 м/с. Вітер із швидкістю до 20 м/с реєструється у середньому 17 разів на рік із вірогідністю 60 %, а із швидкістю до 15 м/с – 22 рази на рік із вірогідністю 100 % [2].

Унаслідок дії вітру такої високої швидкості при низькій вологості поверхневого шару ґрунту виникають пилові бурі, які можуть охоплювати 2 – 3 адміністративних райони. У Чернігівській області реєструється у середньому шість випадків стихійних пилових бур на рік, а в Сумській – до двох випадків на рік. У північніших регіонах Новгород-Сіверського Полісся пилові бурі поширені в кінці зими, а у південніших – у квітні та червні.

Незважаючи на доволі високу загальну лісистість території (Чернігівська область – 22,7 %, Сумська – 19,2 % [12, 13]), понад 40 % орних земель піддаються процесам дефляції ґрунтового покриву та водній ерозії, у весняно-літні періоди спостерігаються посухи та суховії. Прояв таких негативних чинників зумовлений фрагментарністю природного рослинного покриву, низькими показниками полезахисної лісистості та протиерозійної ефективності лісомеліоративних насаджень [1, 19].

Розораність сільськогосподарських угідь Чернігівської області становить 65,8 %, Сумської – 73 %. Цей показник є високим порівняно з Європейськими країнами. Загальна площа полезахисних смуг (ПЛС) у Чернігівській області сягає 10065,5 га, Сумській – 10236 га [11, 14], причому вони займають 0,7 та 0,8 % земельного фонду областей відповідно. Більшістю ПЛС утрачені захисні функції в результаті відсутності належного догляду за ними. У Сумській області ПЛС передані агролісгоспам, які протягом останніх двох років провели рубки догляду на площі 1,2 тис. га з метою оптимізації конструкції лісових смуг. У Чернігівській області лише 300 га ПЛС мають господаря, а в решті ПЛС рубки догляду не проводяться.

У результаті проведення земельної реформи обласними управліннями земельних ресурсів заплановано вивести із сільськогосподарського користування 141,7 тис. га земель у Чернігівській області та 67,9 тис. га у Сумській області [16, 17]. На таких землях вирощування сільськогосподарської продукції є збитковим. На ділянках земель цієї категорії

* © Г. Б. Гладун, Л. В. Дем'яненко, 2009

переважають ґрунти легкого механічного складу та еродовані (різного ступеня змиті та розмиті), виходи материнських порід. Найкращим чином такі землі можуть бути використані для вирощування лісомеліоративних насаджень, які відіграють значну роль у охороні земель від руйнування та деградації, підтримують екологічну рівновагу в регіонах, забезпечують відновлення функцій саморегуляції ландшафтних систем, утрачених у процесі високого антропогенного навантаження.

Проблема лісомеліоративних насаджень є актуальною як для Поліських районів, так і для Лісостепових. Зважаючи на високу лісистість і незначне господарське використання орних земель, для Поліських ландшафтів із пересіченим рельєфом найбільш актуальним є створення протиерозійних насаджень, які регулюють поверхневий стік. Для районів із високою часткою ріллі актуальним є питання забезпеченості території системою ПЛС.

У зв'язку зі зміною форми власності на землю та основні засоби виробництва, площі землі в обробітку істотно зменшилися (табл. 1). Так, у Поліській зоні обробляється дещо більше половини ріллі. У Новгород-Сіверському Поліссі зазначений показник становить у середньому 45 %, а у деяких районах – 35 %. У перехідній зоні використовують за призначенням 66 % ріллі, у Північному та Східному Лісостепу – 87 і 94 % відповідно.

Таблиця 1

Розрахунки необхідної кількості ПЛС для протиерозійного забезпечення ґрунтового покриву Полісся, Північного та Східного Лісостепу

№ з/п	Назви адміністративних районів	Площа ріллі, тис. га / частка ріллі в обробітку на 01.01. 2008 р.	Площа еродованих земель (середньо- +сильно змитих і дефльованих), тис. га	Загальна лісистість с.-г. угідь, %	Площа ПЛС, га	Фактична полезахисна лісистість, %	Рекомендована полезахисна лісистість, %	Площа, на якій необхідно створити ПЛС, га
1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Чернігівське Полісся</i>								
1	Чернігівський	93,1/ 59	23,4	24,2	486	0,5	1,4	875
2	Корюківський	29,4/ 66	28,3	42,1	263	0,9	0,9	–
3	Ріпкинський	45,6/ 72	24,2	40,9	181	0,4	0,9	226
4	Городнянський	55,6/ 58	12,6	29,7	489	0,9	0,9	–
5	Щорський	40,1/ 54	26,8	31,3	294	0,7	0,7	–
Разом		263,8/ 62	115,3	–	1713	0,7	–	1101
<i>Новгород-Сіверське Полісся</i>								
1	Семенівський	50,3/ 57	20,3	36,3	274	0,5	1,0	274
2	Н-Сіверський	70,6/ 35	13,3	32,0	343	0,5	1,0	343
3	Шосткинський*	47,0/ 63	0,1	47,7	398	0,8	1,4	303
4	Ямпільський*	36,8/ 35	0,1	58,1	328	0,9	0,9	–
5	Середино-Будський*	35,0/ 37	–	49,7	236	0,7	0,7	–
Разом		239,7/ 45	33,8	–	1579	0,7	–	920
<i>Перехідна зона</i>								
1	Куликівський	36,1/ 68	3,8	9,7	250	0,7	2,1	500
2	Козелецький	77,1/ 55	28,3	28,1	440	0,6	1,4	587
3	Коропський	44,7/ 62	6,6	28,2	511	1,1	1,4	139
4	Менський	66,2/ 65	3,7	10,0	699	1,1	1,4	191
5	Сосницький	31,0/ 61	10,7	26,1	187	0,6	1,4	249
6	Ніжинський	73,1/ 63	7,9	10,7	440	0,6	1,4	587
7	Носівський	64,0/ 79	6,0	16,3	530	0,8	1,4	398
8	Борзнянський	86,1/ 58	14,6	12,9	791	0,9	1,4	439
9	Путівльський*	50,0/ 82	12,2	25,7	295	0,6	1,4	393
10	Кролевецький*	46,8/ 61	14,3	51,5	603	1,3	1,3	–
11	Глухівський*	93,0/ 68	18,0	30,0	807	0,9	1,4	448
Разом		668,1/ 66	126,1	–	5552	0,8	–	3931

Продовж. табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Північний Лісостеп</i>								
1	Бахмацький	96,8/ 84	4,7	8,0	607	0,8	2,1	986
2	Бобровицький	90,5/ 81	6,3	15,1	537	0,5	2,1	1718
3	Варвинський	39,3/ 94	2,6	11,7	288	0,7	2,1	576
4	Ічнянський	89,6/ 83	18,4	15,7	824	0,9	2,1	1098
5	Талалаївський	40,6/ 80	4,6	10,4	347	0,9	2,1	463
6	Прилуцький	115,8/ 94	3,2	9,0	1094	0,9	2,1	1458
7	Срібнянський	37,8/ 94	2,9	14,0	193	0,5	2,1	618
Разом		510,4/ 87	42,7	11,9	3889	0,7	–	6918
<i>Східний Лісостеп</i>								
1	Білопільський	99,8/ 94	21,1	4,9	798	0,8	2,4	1596
2	Охтирський	71,2/ 94	19,6	31,3	459	0,6	2,1	1148
3	Тростянецький	47,7/ 90	29,6	49,5	332	0,7	2,1	664
4	Краснопільський	58,8/ 95	39,7	38,2	66	0,1	2,4	1518
5	Конотопський	96,5/ 96	5,2	17,0	1340	1,4	2,1	670
6	Буринський	75,0/ 95	6,2	4,3	756	1,0	2,1	832
7	Великорисарівський	52,4/ 89	5,2	10,8	482	0,9	2,4	643
8	Сумський	103,8/ 94	30,4	25,2	633	0,6	2,4	1582
9	Лебединський	79,7/ 94	26,8	30,6	861	1,1	2,4	782
10	Недригайлівський	65,8/ 100	23,8	16,1	406	0,6	2,4	1218
11	Роменський	115,7/ 91	27,5	14,7	829	0,7	2,4	2013
12	Липоводолинський	56,5/ 97	21,9	8,2	552	1,0	2,4	773
Разом		929,9/ 94	256,6	21,0	7569	0,8	–	13439
Усього по областях, у т. ч:		–	–	–	–	–	–	26309
По Чернігівській області		–	–	–	–	–	–	11726
По Сумській області		–	–	–	–	–	–	14583

Загалом у Чернігівській області різними землекористувачами, у тому числі власниками приватних присадибних ділянок обробляється лише 70 % від площі ріллі, у Сумській – 86 % [11, 12]. Зважаючи на світовий досвід екологізації, зменшення площі орних земель у майбутньому має призвести до оптимізації ландшафтної структури сільськогосподарських угідь, зменшення ерозійних процесів, нівелювання впливу континентальності клімату.

У результаті проведення земельної реформи із сільськогосподарського користування починаючи з 2000 року виводять малопродуктивні та деградовані землі, площа яких у двох областях сягає близько 183 тис. га [16, 17]. Більшість із них у лісостеповій зоні відводять під залуження, що є дуже простим і дешевим способом відновлення ґрунтового покриву. У Поліській зоні також частину земель відводять під залуження, але більшість – під заліснення.

Вивчення громадської думки щодо функціонування ПЛС свідчить, що незважаючи на позитивний вплив лісосмуг на урожай сільськогосподарських культур, у Чернігівській області визначають їх негативні риси: самовільні поруби, в результаті яких пошкоджуються також посіви сільськогосподарських культур; відсутність коштів на проведення лісівничого догляду за ПЛС. Унаслідок цього втрачається їх функціональна відповідність, що призводить до вимокання озимини з обох сторін смуг і затримки весняно-польових робіт у зв'язку із тривалим таненням снігу уздовж смуг, а також до почастішання масових розмножень шкідників і поширення бур'янів на полях сільськогосподарських культур.

Наведені факти свідчать про втрату керівним корпусом області інтересу до полезахисного лісорозведення, що є прямим наслідком негативного ставлення до цієї проблеми державних органів управління сільськогосподарським виробництвом, на підвищення ефективності якого спрямована діяльність ПЛС. Керівництво Сумської області має більш позитивне ставлення до ПЛС, але нарікає на відсутність коштів для проведення лісівничого догляду. Основна причина таких настроїв – відсутність господаря землі. Лише приватний власник буде зацікавлений у стабільності урожаїв та оптимізації мікроклімату полів. Але для приватного власника мають бути розроблені важелі стимулювання полезахисного лісорозве-

дення, оскільки ПЛС відіграють не тільки полезахисні, а і загальноекологічні та рекреаційні функції. Агролісгоспи та держлісгоспи, які також є власниками ПЛС у багатьох областях України, також мають одержувати державну фінансову дотацію на проведення робіт у ПЛС.

У зоні Чернігівського та Новгород-Сіверського Полісся скептичне ставлення місцевих органів влади до ПЛС пов'язане з тим, що із загальної площі орних земель обробляють лише 55,5 %, а показники загальної лісистості територій є доволі високими (табл. 1). Водночас при загальній лісистості 18,7 % у перехідній та 11,9 % – у лісостеповій зонах їхня полезахисна лісистість становить 0,8 та 0,7 % відповідно, що є в 3 – 4 рази нижчою за оптимальну.

Найактуальнішою є проблема створення полезахисних смуг для лісостепової зони, де їх ефективне функціонування відіграє важливу роль у підвищенні урожаїв та оптимізації клімату регіону. Структура сільськогосподарських земель зони характеризується доволі високою розораністю земельного фонду. Згідно з нормативами, на піщаних і супіщаних ґрунтах полезахисна лісистість має становити на рівнині Поліської зони – 4,5 %, у Лісостепу 4,1 – 6,7 %, на глинистих і суглинкових ґрунтах – 2,4 і 2,7 % відповідно [2, 8, 18, 19].

Аналіз матеріалів лісовпорядкування в багатьох районах Полісся і Лісостепу свідчать, що найбільшу полезахисну ефективність мають лісосмуги з високорослих швидкорослих порід. Їх лісомеліоративна оцінка найвища – 5 балів [10]. Головними породами таких ПЛС переважно є різні види тополь: чорна, волосистопада, біла, сіріюча, євро-американські гібриди. Тополеві полезахисні смуги здатні без додаткових витрат на догляд упродовж декількох десятиліть підтримувати продувну та ажурну конструкції насаджень і забезпечувати ефективний захист ґрунтового покриву від дефляції. Найменш ефективними і навіть шкідливими є лісосмуги щільної конструкції. З їх обох боків і всередині накопичується велика кількість снігу взимку, що призводить до вимокання озимини, а навесні – до затримки термінів весняного обробітку ґрунту. До того ж вони розростаються у ширину за рахунок таких порід як клени (гостролистий та ясенелистий), ясен ланцетолистий, біла акація і потребують великих витрат на проведення лісівничого догляду.

Починаючи з 2003 року у системі ОКАП "Сумиоблагроліс" (17 агролісгоспів) закладено 39 тис. шт. живців для вегетативного розмноження гібридних тополь, які успішно можуть вирощуватися для створення та поновлення ПЛС [9].

Особливої актуальності питання оптимізації агроландшафтів набувають при використанні інтенсивних технологій вирощування сільськогосподарських культур. Такі технології передбачають інтенсивний обробіток ґрунту, що веде до руйнування його структури й посилення дефляції ґрунтів. Насамперед питання створення полезахисних смуг має вирішуватися органами землевпорядкування разом із місцевими органами самоврядування. Зважаючи на те, що для створення смуг потрібно вивести частину земель із категорії орних, має бути розроблений механізм компенсації неотриманого доходу для приватних власників. У зв'язку з високою загрозою вітрової ерозії слід оптимізувати просторову інфраструктуру агроландшафтів, основним компонентом якої має бути система полезахисних смуг у комплексі з іншими протиерозійними насадженнями [3 – 5, 7, 15].

Дослідженнями встановлено, що полезахисні смуги є єдиним надійним заходом для захисту врожаю від чорних пилових бур, особливо за наявності завершених систем задовільних за меліоративним станом полезахисних смуг. У таких системах зберігалися посіви озимих та ярих зернових культур. Актуальними ці питання були для полів площею близько 200 га й більшою, де створюються умови для дефляції ґрунтового покриву, особливо в посушливі періоди. На основі багаторічних досліджень науковці дійшли висновку, що оптимальна площа поля, на якому розташовані в системі лісосмуги здатні забезпечити оптимальний кліматичний режим, сягає 70 – 90 га. При цьому на звичайних чорноземах ширина поля може становити 300 – 400 м, на південних чорноземах і темно-каштанових ґрунтах – 250 – 200 м [6, 20, 21].

Ґрунти Чернігівської та північно-східної частини Сумської областей мають легкий механічний склад, тому піддаються процесам дефляції та водної ерозії. Дефляція ґрунтів на

орних землях відбувається в усіх кліматичних зонах. Водна ерозія ґрунтового покриву виявляється переважно на ділянках із значними перепадами абсолютних висот, приурочених до правих корінних берегів річок. За даними обласних управлінь земельними ресурсами, найбільшою є площа дефляційно-еродованих земель у Прилуцькому, Ічнянському та Бобровицькому районах Чернігівської області та у Краснопільському, Білопільському, Недригайлівському – Сумській, що відповідає поширеності орних земель (див. табл. 1). Інтенсивно розвивається водна ерозія в Чернігівському, Новгород-Сіверському, Талалаївському, Ічнянському, Варвинському, Прилуцькому, Срібнянському районах Чернігівської області та в межах південно-східної частини Сумської області – Тростянецькому, Охтирському, Краснопільському, Сумському, Недригайлівському, Роменському, Липоводолінському. Еродовані землі цих районів розташовані на правих корінних берегах Десни, Сноу, Удая, Ворскли, Псла та ін. річок. Усі ці негативні процеси відбуваються при низьких загальній, полезахисній і протиерозійній лісистості. У Сумській області протиерозійні лісомеліоративні насадження розміщені нерационально. У Поліських районах, де площа еродованих земель становить лише 200 га, площа захисних насаджень сягає 19 тис. га, тоді як у Великописарівському районі на 100 га еродованих земель припадає 120 га ЗЛН.

Забезпеченість районів із високим рівнем еродованості протиерозійними захисними насадженнями доволі низька і становить 0,5 – 6,1 га / 100 га. Найбільш високе й раціональне забезпечення еродованих земель протиерозійними насадженнями – у Буринському, Охтирському, Лебединському, Білопільському районах (рис. 1).

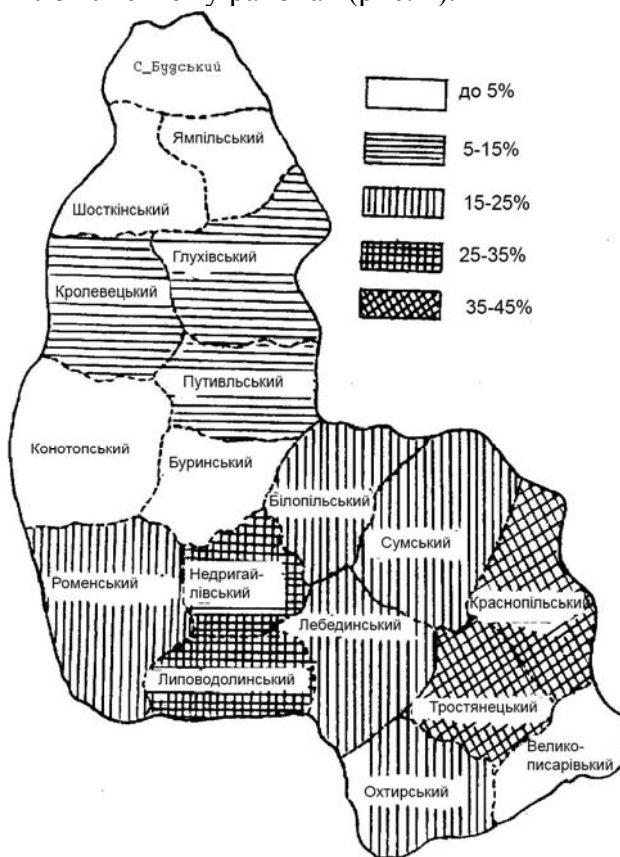


Рис. 1 – Картограма еродованості Сумської області [4] (зі змінами)

Найкритичнішою в ерозійному відношенні є ситуація в Краснопільському районі. Із загальної площі еродованих земель 39,3 тис. га еродована рілля становить 57 %. Причиною цього є найменша захищеність сільськогосподарських угідь протиерозійними насадженнями. Полезахисна лісистість орних земель району також дуже низька і становить 0,1 % порівняно з іншими районами області (див. табл. 1). У районі функціонують лише 66,0 га ПЛС.

Показник протиерозійного забезпечення також найнижчий в області і становить 1,3 га на 100 га еродованих угідь. Ерозійнонебезпечною є ситуація також на землекористуваннях Роменського, Недригайлівського, Сумського, Липоводолинського районів, де площі еродованих земель сягають 19 – 30 тис. га. Переважну частку їх також становить рілля. Таке явище є цілком закономірним у зв'язку з високою розораністю угідь і низьким протиерозійним забезпеченням. На 100 га еродованих угідь у цих районах припадають лише 1,6 – 6,0 га протиерозійних захисних насаджень. Але незважаючи на те, що протиерозійне забезпечення таких районів як Білопільський, Охтирський, Тростянецький і Лебединський набагато вище і становить 13 – 30 га /100 га, у структурі земельних фондів частка еродованих земель сягає близько 20 %. Цей факт свідчить про низьку ефективність захисних насаджень, у зв'язку з невідповідним розміщенням їх у ландшафтній структурі угідь, відсутністю лісівничого догляду за ними.

За такої ситуації в Сумській і Чернігівській областях необхідний агролісомеліоративний моніторинг із метою напрацювання рекомендацій для виправлення ситуації та недопущення повторення помилок в агролісомеліорації. Замість створення водорегулювальних насаджень, що попереджують розвиток ерозійних процесів, часто створюють насадження на землях балок, які ототожнюють із землями ярів і пісків. По суті такі насадження не виконують протиерозійних функцій, а лише підвищують показник загальної лісистості регіону.

Незважаючи на велику кількість протиерозійних насаджень, у багатьох районах, особливо на яружно-балкових системах і корінних берегах річок області активно розвиваються процеси лінійної ерозії, в результаті яких утворюються нові й розростаються старі яри, втрачаються значні площі сільськогосподарських угідь. Часто виникає загроза цілісності споруд і будівель. При створенні протиерозійних насаджень у багатьох випадках не було враховане гідрологічне навантаження і відповідна до цього ширина захисних насаджень. Згідно з Інструкціями 1961 та 1972 рр., насадження створювали за шаблонною шириною на всіх елементах ландшафту – від 6 до 24 метрів, коли на водопідвідних улоговинах вони мали бути ширшими як мінімум удвічі. Водночас на тих елементах схилів, куди поверхневий стік не надходить, достатньо було створити 4 – 5-ти- або навіть дворядні лісосмуги-вітроломи. Велике значення у протиерозійній системі відіграє також трав'янистий покрив, значення якого в Поліссі часто недооцінюється. Він повною мірою не використовується як протиерозійний захід не тільки на рівнинних територіях, а і на яружно-балкових системах.

За даними обласного управління земельних ресурсів на 01.01.2005 року, після проведення Земельної реформи 2004 року у Чернігівській області консервація була потрібна для 78,8 тис. га деградованих і 62,9 тис. га малопродуктивних земель. З них нині законсервовано лише 2586 га і планувалося під консервацію протягом 2008 року ще 3,9 тис. га під заліснення і 1,2 тис. га – під залуження. Тобто із 141,7 тис. га земель області, в яких потрібна консервація, протягом 2004 – 2008 рр. законсервовано буде лише 5 % (7686 га). Як свідчить статистична звітність [14], за період 1999 – 2004 рр. в області створено 2200 га протиерозійних захисних насаджень і 35 га полезахисних смуг. Починаючи з 2003 року полезахисні смуги на Чернігівщині взагалі не створювали.

За останні чотири роки в Сумській області в результаті проведення земельної реформи із сільськогосподарського вжитку виведено близько 50,8 тис. га малопродуктивних і деградованих земель, із них 10,05 тис. га – у перехідних і Поліських районах. У Поліських районах багато земель відводиться під заліснення. Велика кількість земель, на яких відбулося природне відновлення лісової рослинності, ще не переведені у вкриті лісовою рослинністю землі, незважаючи на те, що вік таких насаджень сягає 10 і більше років. Складність виникає у виготовленні проектів переведення земель, на які потрібні великі фінансові витрати землекористувачів, яким ці землі передаються. Підприємства неспроможні витратити такі кошти на землі, з яких не мають прибутків, а подальша перспектива яких невідома. Такі заходи мають забезпечуватися бюджетним фінансуванням.

Державними лісогоспами та комунальними агролісогоспами на законсервованих землях різних категорій у 2000 – 2008 рр. створено 4735,1 га лісових насаджень. При цьому частка лісових насаджень, створених на низькопродуктивній ріллі, становить 89 %, а решта насаджень створені комунальним підприємством ОКАП "Сумиоблагроліс" на сільськогосподарських землях. Протиерозійні насадження при такій загрозі зростання площ еродованих земель в області взагалі не створювали, а полезахисні насадження створені лише на 2,2 % таких земель. Перспективи консервації деградованих і малопродуктивних орних земель наведені у табл. 2.

Таблиця 2

Обсяги консервації деградованих і малопродуктивних орних земель Сумської області на період до 2015 р.

Назва райміськзем-підрозділу	Площа консервації, тис. га	У тому числі тис. га					
		до 2010 р			до 2015 р		
		усього	залуження	залісення	усього	залуження	залісення
<i>Новгород-Сіверське Полісся</i>							
Середино-Будський	2,125	1,0	0,5	0,5	1,1	0,5	0,625
Ямпільський	1,165	0,74	0,4	0,34	0,425	0	0,425
Шосткинський	0,54	0,24	0	0,24	0,30	0	0,30
Разом	3,83	1,98	0,9	1,08	1,825	0,5	1,35
<i>Перехідна зона</i>							
Кролевецький	1,35	1,10	0,9	0,20	0,25	0	0,25
Путивльський	2,61	1,30	1,1	0,20	1,31	1,0	0,31
Глухівський	2,25	1,70	1,5	0,20	0,55	0,3	0,25
Разом	6,21	4,10	3,5	0,60	2,11	1,3	0,81
<i>Східний Лісостеп</i>							
Білопільський	4,67	1,82	1,7	0,12	2,85	2,7	0,15
Охтирський	5,44	3,36	3,3	0,06	2,08	2,0	0,08
Тростянецький	8,07	2,72	2,6	0,12	5,35	5,2	0,15
Краснопільський	7,27	5,12	5,0	0,12	2,15	2,0	0,15
Конотопський	0,33	0,16	0	0,16	0,17	0	0,17
Буринський	0,24	0,12	0	0,12	0,12	0	0,12
Великописарівський	0,83	0,46	0,4	0,06	0,37	0,3	0,07
Сумський	7,48	4,18	4,1	0,08	3,10	3,0	0,10
Лебединський	6,34	3,24	3,0	0,24	3,0	2,7	0,30
Недригайлівський	6,71	3,65	3,6	0,05	3,06	3,0	0,06
Роменський	5,94	3,86	3,8	0,06	2,08	2,0	0,08
Липоводолинський	4,60	2,49	2,40	0,09	2,11	2,0	0,11
Разом	57,92	31,48	30,20	1,28	26,47	24,90	1,54
По області	67,96	37,56	34,60	2,96	30,40	26,70	3,70

Результати досліджень стану лісових культур, особливо сосни звичайної, створених на староорних землях, свідчать про їх низькі продуктивність і стійкість до хвороб і шкідників. Проведені нами у 2008 році дослідження у Семенівському, Новгород-Сіверському та Шосткинському лісогоспах свідчать, що протягом останніх 10 років у переважній більшості культур сосни звичайної, створених на староорних землях, проведено вибіркові та суцільні санітарні рубки у віці насаджень 28 – 55 років у зв'язку з ураженням збудником кореневої губки. Створені культури на зрубках таких насаджень також мають низьку стійкість щодо хвороб і шкідників. За матеріалами лісовпорядкування у Поліських і перехідних районах Сумської області (С.-Будському, Шосткинському, Ямпільському, Глухівському, Кролевецькому та Путивльському) за 2005 – 2006 рр. площа насаджень, уражених кореневою губкою, становить 1932,5 га, з них 96 % (1864,5 га) – культури сосни звичайної [10].

У Поліській і Лісостеповій зонах на малопродуктивних землях, які переважно є змитими орними землями присіткових схилів, найраціональнішим є їх відведення під природне залісення. Таким чином уже залісено великі площі сільськогосподарських земель на території Чернігівської та Сумської областей. Ці лісові масиви не переведені у вкриту лісом площу, хоча досягли віку 10 – 20 років, і в них слід проводити лісівничий догляд.

Важливим напрямом у застосуванні захисних лісових насаджень є сумісне вирощування дерев або чагарників на орних землях чи пасовищах, що отримало назву лісове землеробство (агролісівництво). При цьому деревні породи рівномірно розподіляються на площі, зайнятій ріллею чи пасовищем (сінокосом), що створює умови для застосування техніки при догляді за ґрунтом і проведенні господарських заходів вирощування лісу. З іншого боку, дерева не затіняють сільськогосподарські культури і таким чином не спричиняють зменшення врожайності. Такі принципи розміщення лісових насаджень на площі землекористувань пройшли широке випробування у світі і знайшли позитивну оцінку у землевласників і підтримку у впровадженні від урядів і міжнародних екологічних фондів. Наукові програми з лісового землеробства підтримуються Радою Європи протягом останніх десятиліть.

Таким чином, першочерговими завданнями та пріоритетами лісомеліорації регіону є:

- розробка нового лісомеліоративного районування на основі комплексного оцінювання несприятливих природо-антропогенних явищ;
- захист і збереження земельних ресурсів від виснаження, забруднення і деградації шляхом застосування адаптивних лісомеліоративних комплексів;
- розробка оптимальних екологічних параметрів агроландшафтів, які забезпечать стійкість їх функціонування й підвищення використання біокліматичного потенціалу (БКП).
- поступове створення за допомогою систем захисних лісових насаджень умов для відновлення у ландшафтів функцій саморегулювання й самопоновлення, здатності реалізації додаткових можливостей БКП;
- стабілізація водно-ресурсного потенціалу басейнів основних річок у системах захисних лісових насаджень і поліпшення якості питної води.
- перехід захисного лісорозведення на селекційно-генетичні основи створення нових насаджень;
- підвищення кормового, технічного та екологічного потенціалу існуючих і майбутніх лісомеліоративних насаджень;
- розробка програми інтродукції лісомеліоративних насаджень для ширшого використання у них інтродукованих порід;
- розробка ефективних систем захисних лісових насаджень для сільськогосподарських земель, які вилучаються із господарського користування із причини їх деградації.

Висновки. Аналіз природо-кліматичних умов Північно-Східної України свідчить про доцільність і необхідність лісомеліоративної трансформації сільськогосподарських деградованих і малопродуктивних земель. Регіональні особливості прояву деградаційних процесів зумовлюють суттєві переваги лісомеліоративного захисту земель над іншими, однак за відсутності нормативно-правового механізму створення нових насаджень їх важко реалізувати. Завдяки високій ефективності лісомеліоративне облаштування агролісоландшафтів посідає чільне місце у комплексі заходів щодо вдосконалення структури земельного фонду та локалізації деградаційних процесів. Оптимізація агролісоландшафтів шляхом лісомеліоративного облаштування потребує удосконалення механізмів здійснення і зацікавлення землекористувачів у створенні ефективних ґрунтоводоохоронних систем.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Высоцкий Г. Н.* Учение о влиянии на изменение среды его произрастания и на окружающее пространство (учение о лесной пертиненции). – М.: Гослесбуиздат, 1950. – 102 с.
2. *Гладун Г. Б.* Проблеми лісомеліорації Полісся та основні шляхи їхнього вирішення // Радіоекологія лісів і лісове господарство Полісся України: Збірник наукових праць Поліського філіалу УкрНДІЛГА. – К.: Фітосоціоцентр, 2006. – С. 107 – 112.
3. *Гладун Г. Б., Телешек Ю. К.* Агроекологічний моніторинг земельного фонду Полісся України // "Статистичний моніторинг екологічного стану району, галузі" // Тез. доп. наук.-практ. семінару (Житомир, НДІ статистики Держкомстату України, 16 – 17 грудня 1997 р.). – К., 1997. – С. 66 – 67.
4. *Данилов Г. Г., Коваленко А. И., Дранко В. И. и др.* Агролесомелиорация Северо-восточной Украины: Учеб. пособие. – Х.: Издательство ХСХИ, 1985. – 84 с.

5. Еколого-економічні проблеми довкілля Житомирщини / *Наук.-досл. Ін-т статистики; Держ. Упр. Екол. та прир. рес.: під ред. П. П. Михайленка.* — Житомир, 2001. — 320 с.
6. *Казюта Н. Р.* Роль полевых защитных лесных полос и их влияние на среду и урожайность сельскохозяйственных культур: Автореф. на соиск. уч. степ. к. с-х. н. — Х., 1969. — С. 19.
7. *Канаи О. П., Леоненко В. О., Осипчук С. О., Мельник О. В.* Основні положення концепції екологічного нормування у землекористуванні. // *Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. "Землепорядна наука, виробництво і освіта ХХІ століття"*. — К.: Інститут землеустрою УААН. — 2001. — С. 138 — 141.
8. *Коптев В. И.* Расчет нормативов полевых защитных лесистости на неорошаемых землях Украины // *Лесоводство и агролесомелиорация.* — К.: Урожай, 1972. — Вып. 29. — С. 9 — 13.
9. *Маркунін О. В., Дем'яненко Л. В.* Вирощування тополь гібридних в умовах Східного Лісостепу та Новгород-Сіверського Полісся // *Збірник статей учасників міжнародної науково-практичної конференції (27-29 листопада 2007 р.) „Лісове та мисливське господарства: сучасний стан та перспективи розвитку.* — Житомир: ДАУ, 2007. — Т. 2. — С. 73 — 76.
10. *Матеріали обласного управління "Сумиоблагроліс".* — Суми, 2008.
11. *Матеріали обласного управління АПК.* Суми. — 2008
12. *Матеріали обласного управління АПК.* Чернігів, — 2007.
13. *Матеріали обласного управління лісовим господарством.* — Суми, 2008.
14. *Матеріали обласного управління лісовим господарством.* — Чернігів, 2007.
15. *Матеріали міжнародної конференції "Наукові основи раціонального використання земель, виведених з обробітку" (Чабани, 11 — 13 червня 2002 р.).* — К.: Фітосоціо-центр, 2003. — 212 с.
16. *Матеріали обласного управління земельними ресурсами.* — Суми, 2008.
17. *Матеріали обласного управління земельними ресурсами.* — Чернігів, 2007.
18. *Пилипенко О. І., Юхновський В. Ю.* Обґрунтування параметрів оптимальної полевих захисної лісистості // *Наук. вісник НАУ.* — К.: НАУ, 1998. — № 10. — С. 236 — 248.
19. *Разработаны научные основы и нормативы полевых защитных лесоразведения в Полесье Украины.* № Госрегистрации 01930014796. Микрофильмирован УкрНТИ №0296002149. Рук. Гладун Г.Б. Отчет заключительный. — Х.: УкрНИИЛХА, 1995. — 37 с.
20. *Смалько Я. А.* Изменение ветрозащитных свойств лесных полос в зависимости от степени их ажурности // *Лесн. хоз-во.* — 1959. — № 7. — С. 27 — 31.
21. *Юхновський В. Ю., Гладун Г. Б.* Принципи формування просторової геометрії оптимальних лісоаграрних ландшафтів // *Тези доповідей учасників конференції науково-педагогічних працівників, наукових співробітників і аспірантів 61-ої студентської наукової конференції.* — К., 2007. — С. 101 — 102.

Gladun G. B.¹, Demyanenko L. V.²

FORMING OF MODERN AGROFORESTRY LANDSCAPES IN THE NORTHEASTERN PART OF UKRAINE

1. *Ukrainian Research Institute of Forestry & Forest Melioration named after G. M. Vysotsky*

2. *State Enterprise "Novgorod-Siverska Forest Research Station" of URIFFM*

Modern condition and economic use of Land Fund in Polissya and Forest-Steppe Zone of Chernigiv and Sumy regions as well as the use of the lands of Forest Melioration Fund were analyzed. Forest cultivation in Novgorod-Siverske Polissya was analyzed for last 10 years. The ways of improvement of forest reclamation stands are suggested for investigated region.

К e y w o r d s : forest reclamation stands, soil erosion, conservation of barren and degraded lands.

Гладун Г. Б.¹, Демьяненко Л. В.²

ФОРМИРОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ АГРОЛЕСОЛАНДШАФТОВ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ ЧАСТИ УКРАИНЫ

1. *Украинский научно-исследовательский институт лесного хозяйства и агролесомелиорации им. Г. Н. Высоцкого*

2. *ГП "Новгород-Северская лесная научно-исследовательская станция" УкрНИИЛХА*

Проанализировано современное состояние и хозяйственное использование земельного фонда полесской и лесостепной частей Черниговской и Сумской областей и использование земель лесомелиоративного фонда. Проведен анализ лесокультурного дела в Новгород-Северском Полесье в течение последних 10-ти лет. Предложены пути усовершенствования лесомелиоративных насаждений региона исследований.

К л ю ч е в ы е с л о в а : насаждения лесомелиораций, эрозия почвы, консервирование малопродуктивных и деградированных земель.

Одержано редколегією 12.12.2008 р.